

Барбара Стелинговска

Барбара Стелинговска (1977) – асистент в Катедрата по централно- и източноевропейски интердисциплинарни изследвания към Природо-хуманитарния университет в Шедце (Полша). Автор на публикации върху старополската литература, полската литература на XIX и XX век, рецептив-

ните нагласи на подрастващите; пред защита на докторска дисертация върху женския глас в полската и руската литература на прелома между двата века. Съставител и редактор на ръкописа „Книга на индивидуалната поезия“ от М. Коморницка (Варшава, 2011).

Общият опит на женския творчески субект при полските и руските писателки на границата между XIX и XX век

Полските слависти неведнъж са описвали вековните литературни контакти между поляци и руснаци. Макар понякога да е добивала твърде сложен характер, тяхната история представлява неизменен и неизчерпаем източник на научни търсения.

Границата между XIX и XX век е период на съществени промени както в полската, така и в руската литература. Те са предизвикани от досега с европейската литературна общност чрез нарастване на интереса към философската и религиозната проблематика, чрез запознаването с литературните програми и течения, правещи възможни контактите с творческите среди във Виена, Берлин, Мюнхен и Париж. Възприемането на идеите на западноевропейския Ренесанс и опитът за синтез между християнските традиции, източната и западната мисъл оказват съществено влияние върху писателите и им дава по-широк поглед върху литературата в другите страни. Важна роля в това отношение играе и преводната литература, вклю-

чително и на скандинавски автори, на френските парнасистки и символисти (Хауптман, Метерлинк, Уайлд, Бодлер, Верлен...).

Върху облика на руската литература от периода 1880–1929 въздейства най-важното събитие за епохата – революцията от 1905 година. Наред с измеренията на независимостта тя внася и промени от обществен и културен характер. Изследователите на този исторически период отбелязват, че „Сребърният век в руската култура е период на най-голям възход – духовен, интелектуален, художествен“^{*}. В религиозната сфера се заражда реформистко движение, което отхвърля оковите на традициите и ограничаващите принципи; в литературата се зараждат трите най-важни течения: символизъм, акмеизъм и авангард; в сферата на културата „се извършва голям интелектуален бунт, наречен модернизъм, който обхваща всички области на живота и изкуството. Модернизмът се състои от много разнородни, понякога несъвместими едно с друго течения и направления, които изтласкват руската култура на ново, небивало дотогава ниво“^{**}. Търсят се нови естетически решения, културни програми и начини за тяхното художествено пресъздаване. Нови модели в руската литература налагат Валерий Брюсов, Фьодор Сологуб, Зинаида Гипиус, Александър Блок, Андрей Белл и Вячеслав Иванов. Техните творчески концепции се различават помежду си не само по отношение на поетиката, но и в интерпретацията на социалните явления.

Както в полската, така и в руската литература от периода стават очевидни философско-светогледните промени и нарастващият песимизъм под влиянието на философията на Шопенхауер и Ницше. „Основно чувство на руските модернисти, както и на съвременниците им от Западна Европа, е усещането за глобална и непрестанно нарастваща криза, залез на цивилизацията – на изкуството, духовността, гържавата, на цялото човечество и на отделния индивид, но заедно с това е повсеместно очакването за голям прелом и създаването на нов, красив свят върху руините на стария.“^{***} Расте интересът към сатанизма, окултизма, гносиса, теософията и психологията. Формира се фигурата на твореца, който изпълнява особена роля, издига се над обществото и изпреварва своята епоха. Противопоставяйки се на социалната униформеност, творците се въплъщават в различни роли (на циганин, генди), като

по този начин подчертават индивидуалността и творческата си независимост. В полската литература от времето на Млада Полша⁴ особено място заемат Станислав Пшибишевски, Зенон Пшемиски (Мириам), Ян Каспрович, Кажимеж Пшерва-Тетмайер, Антони Ланге, Леополд Стаф и Болеслав Лешмян.

Описаните промени на границата между XIX и XX век, които протичат в обществено-литературното съзнание на творците от новото поколение, оказват влияние и върху социалните явления, включително върху еманциписткото движение. Западните влияния върху женския въпрос, разпространили се в почти цяла Европа, намират широк отзвук и в полската и руската култура.

Творчеството на писателките от двете страни внася твърде специфичен, именно „женски“ поглед върху литературата и изкуството на границата между двата века. Върху този „женски модернизъм“⁵ решаващо влияние оказва тогавашната разкрепостена естетическа мисъл, формирана и утвърдена от социално-битовите промени. От момента, в който феминистичните движения придобиват гласност, се появяват нов тип жени – освободени, независими, осъзнаващи своите права и цели. В същото време това довежда до скъсване с предишния образ на жената – пазител на семейното огнище, вярна, примерна съпруга и майка, чиято главна задача е да продължи рода, да обединява семейството и да утвърждава дълговечната традиция. В новия екзистенциален код специално място заема жената, която познава своето тяло и неговите културни трансформации, както и собствената си индивидуалност в обществената и творческата сфера.

Тези промени най-рано и най-отчетливо намират място в литературата, писана от женска гледна точка, и в художествените текстове на писателките от този период. За активността на руските писателки говори творчеството на Надежда Санжар, Анастасия Вербичка, Анна Яковлевна Бровар (псевд. Анна Мар), Поликсена Соловьева (псевд. Алегро), Евдокия Назаровска, Лиция Зиновиева-Анибал и Зинаида Гипиус. Еманципацията в Полша е представена в творчеството на Зофия Тшешчовска (псевд. Адам М-ски), Ева Лускина, Мария Коморницка, Мария Ивановска-Терезита, Марцелина Куликовска, Бронислава Ост-

* *Wokół wizji i fascynacji Srebrnego Wieku*, red. F. Apanowicz, M. Rzeczyńska. Gdańsk, 2008, 7–8.

** Пак там.

*** Пак там.

* Наравно с този термин се използват и модернизъм, и неоромантизъм, докато накрая Млада Полша се налага като универсално понятие, означаващо цялата литературна епоха от 1890–1918 година.

** Авторски термин, създаден да покаже специфичната роля на жената на прелома между XIX и XX век, както и женския начин на възприемане на обществено-културния свят.

Появата на автономния женски субект в полската литература съвпада с разцвета на сецесиона във визуалните изкуства
(Кажимеж Вашилковски. „Четири дами“ – „Tygodnik Ilustrowany“, 24/1902).

ровска и Марила Волска. Творбите на тези авторки от края на XIX и началото на XX век разкриват трансформации в литературното и философското съзнание, сочат края на безплътното, откриват значимостта на тялото и пола и повдигат проблемите за мазохизма, девиацията, лесбийската любов – теми, липсващи в литературата от XIX век. Въпросите за ролята на тялото и телесното разкриват връзките между литературата и сексуалността, описвани от женска гледна точка, и определят обратата във възприемането на половите различия на границата между двата века. Полската и руската литература се включват в еманциписткото движение и освобождаването от битово-еротичните норми, като разглеждат женската тема, използвайки термините *конфликт на половете*, *метафизика на пола*, *мизогиния*, *андрогинизъм*, *пансексуализъм*. Налице е доближаване до литературата, традиционно определяна като скандална, порнографска, разкриваща забранени отношения, недопустими чувства и неизказани желания. Опознаването на тялото става субект и обект на изследване, възприеман в перспективата на философията на феминизма*, на тялото и идентичността, на културната философия (стереотипа за мъжкото и женското тяло) и изследванията в областта на *gender studies*.

От мъжка гледна точка различната женска естетика заплашва тогавашния патриархален ред. Женското творчество е подложено на критика, омаловажаване, заклеимяване и осмиване. Анализите се свеждат до „лапидарното твърдение, че литературата, писана от жени, за критиците остава винаги „женска литература“, докато мъжката литература е просто литература“**. В крайна сметка мъжката литературна критика (в двете страни) все пак признава женското творчество за особена част от литературата, като определя характерните му черти: „... активно изразяване на женското „аз“ и превръщането му в обект на литературни търсения, демонстриране на себе си, на своите чувства и духовни преживявания, на техния субективизъм, дистанциране от общите философски, социални и политически проблеми, насочване към анализ на женската душа и

* Към края на XIX век феминизмът вече не се ограничава само до литературата, писана от жени, а включва също така произведения, създавани от мъже, както и всички изследвания, засягащи различните типове и концепции за женското в литературата.

** Повече по темата вж.: Filipowicz, M. *Kobieta autorka w oczach czeskiej i słowackiej dziewiętnastowiecznej krytyki literackiej*. In: *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich* – Slavica Wratislaviensia CXXVIII, Wrocław: 2004, p. 55, цит. по: Ellman, M. *Thinking about Women*. New York, 1968, 27–54. Трябва да отбележим, че в настоящата статия темата за мъжката литературна критика е само скицирана.

опит да се определи същността на женската психика, да се очертае конфликтът между творческата воля на жената и сферата на нейните чувства и да се създаде нов тип героиня, така наречената „нова жена“ – самостоятелно формираща погледа си върху живота и света, приемаща собствената си същност и протестираща срещу ограничаването на нейното развитие“.

Модернистичният светоглед на границата между двата века, сложните обществено-психологически условия оказват преломно влияние върху женското литературно творчество. Причина за това е мъжката доминация, дискриминираща и изключваща женствеността. Антиженските трудове на Ницше, Вайнштергер, Бодлер, Мунк, Стриндберг и др. определят мисленето на масите и опитват да отчуждят жената от литературата. На жените се налага да преминат дълъг и труден път, за да се освободят от доминиращия мъжки глас и да преминат от говорене за жената към говорене като жена**.

Протест срещу мъжките и стереотипните нагласи изразява последният роман на Анна Мар *Жена на кръста* (*Женица на кресте*). Главната тематична ос на творбата авторката полага върху женската концепция за мазохизма и лесбийството. Тези два аспекта на сексуалността се извяват във въображаване на тялото, показано съответно в мъжки мазохистичен акт и в лесбийско влечение, изобразено от жена и разглеждано от женска гледна точка.

Лесбийската любов се разкрива в дълбоките чувства на Христина Оскерко, насочени към главната героиня Алина Рушчиц, която не споделя това влечение, но и не му се противопоставя. Остава пасивна и безволева, въпреки че физическата близост ѝ доставя удоволствие. Все пак вижда в нея грях, заради който е наказана от Хенрик Шемъот, в когото е безумно влюбена. Физическото наказание – бой с камшик – се осъществява на нивото на мазохизма, девиацията, склонността към болка, която е следствие от заслужения гняв на любимия заради неморалния, развратен живот на героинята.

Независимо от оценката за художествената стойност на романа на Мар, следва да ѝ се признае безкомпромисност и смелост при избора на теми, маргинални до този момент в лите-

* Komisaruk, E. *O prozie Jewdokii Nagrodskiej*. In: *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich* – Slavica Wratislaviensia CXXVIII, Wrocław: 2004, 175–176.

** Ritz, G. *Transgresja płciowa jako forma krytyki spod znaku gender i transformacja dyskursu*. In: *Nowa świadomość płci w modernizmie*. Studia spod znaku gender w kulturze polskiej i rosyjskiej u schyłku stulecia, red. G. Ritz. Kraków, 2000, p. 90.

ратурата. Романът се вписва в контекста на сексуалността, опознаването на собственото тяло, неговото сагустично-гевантно възприемане, перверзията и демитологизацията на човека чрез отхвърляне на символично-романтичната парадигма в полза на вкоренените, инстинктивни първични ценности. Изложените от руската писателка концепции се вписват във френско-белгийските традиции, чиито представители са Фелисиен Ропс, Жорис Карл-Юисманс, както и в австрийските начело с Ото Вайнингер, Леополд Захер-Мазох и Рихард фон Крафт-Ебинг. В главна тема на романа си Анна Мар превръща женския мазохизъм. Тя е пионер в разбулването на скритите влечения, надмозването на срама и боязънта чрез тяхното описание и изследване. Подхващайки тази тема, авторката оставя много отворени въпроси за биологичната, сексуалната и психическата същност на индивида. От днешна гледна точка нейните подстъпи към ролята и сексуалния статут на жената изглеждат банални и не будят остракиски реакции. Създавайки еротична литература, Мар отваря интимна страница от човешкия живот, разкрива женските фантазии и женското либидо. Творческият избор на писателката води до отлъчването ѝ от литературните среди^{*}; Мар е подложена на остра критика и заклеимяване, което впоследствие довежда и до нейното самоубийство^{**}.

Новите литературни теми представляват изключително важен елемент в дискусията за женската същност и нейното възприемане в живота и културата. „Новата жена трябваше да бъде истинска във фалшивото общество, самостоятелно да взема жизненоважни решения във времена, в които обикновено мъжете правеха това вместо нея, трябваше да притежава право на автономия в емоционалната сфера и самостоятелно да разполага не само с душата, но и с тялото си, което не се вмести не само в представите на традиционалистите, но и на битовите либерали.“^{***} Тези убеждения срещат остър отпор, критика и заклеимяване заради обвинения в неморалност, пропагандиране на разврат и популяризиране на сексуалността и порнографията. Анна Мар в *Жена на кръста*, Евдокия Назаровска в *Гневът на Дионис* и Надежда Санжар в *Записките на Анна* по-

казват ефекта от „доминиращия в културата начин на мислене, който поставя жената в сферата на плътското и същевременно отхвърля тази сфера“^{*}. Смело разискваните теми табу поставят също така трудни въпроси, свързани с отчуждението, прекриването на граници и свързаното с него чувство за грех, с моралното несъвършенство, субективността и обективността на женското съществуване и функция в обществото. Отговарят на въпросите, свързани с мястото на жената в човешките взаимоотношения, определени от патриархалния ред и традиции. Посочват страданията на жените, усетени изключително чрез тялото, което е непълноценно, белязано с несъвършенства, превръщащо се в неизчерпаемо поле на проникване, експерименти, изследване, обект на интерес и проклетия. Жените се борят да бъде видян в тях човекът – същество, дарено с идентичност, а не гледано през призмата на пола, третиран като недъг, запрещаващ пътя на женския стремеж по щастие.

В полската литература на границата между XIX и XX век женската концепция за садомазохизма представя Ева Лускина в цикъла разкази *Viraginitas*, а под маската на мъжко авторство се крие Адам М-ски или Зофия Тшешчовска. Друга изключителна авторка, преминала необикновено трудния път на противопоставяне срещу алиенацията на пишещите жени, е Мария Коморницка. Желаяйки да просъществува в доминираната от мъже литературен свят, за псевдоним тя приема името на прародителя на рода Пьотр Власт.^{**} Съвсем млада – едва шестнадесетгодишна – Мария начертава пътя на новите тенденции в литературата и изкуството. В *Предни постове* (*Forpocztu*), манифест на модернизма, написан в съавторство с Вацлав Налковски и Цезари Йелента, Коморницка пише за правото на психическа индивидуалност, каквато притежават типът хора с преобладаващ „... вътрешен, а не външен живот“, „... които не могат да съществуват в атмосферата на всекидневното, още по-малко на подлостта. Типът хора с голяма непропорционалност между желанието за мощ и възможността за неговото реализиране [...], типът хора, които дават на обществото най-много нови идеи, но и сред които има най-много луди и самоубийци.“^{***} През 1907 г. Коморницка изпада в психично заболяване, вследствие на което избира мъжки псевдоним и за-

* Романът на Анна Мар е пример за заклеимена литература и тук е разгледан именно в този аспект.

** Анна Мар се самоубива на 29-годишна възраст. Намерена е в московски хотел на 20 март 1917 г.

*** Komisaruk, E. *Cierpienie jako sygnatura kobiecości w prozie pisarek rosyjskich początku XX wieku*. In: *Rossica Lublinensia*, 2008, vol. V, p. 98.

* Łebkowska, A. *Gender*. In: *Kulturowa teoria literatury. Głównie pojęcia i problemy*, red. M. P. Markowski, R. Nycz. Kraków, 2006, p. 377.

** По-късно се нарича Пьотр Огменец Власт.

*** Nałkowski, W., Komornicka, M., Jellenta, C. *Forpocztu*. Lwów, 1895, p. 24.

Илюстрация към разказа
„Интермецо“
на М. Коморницка
(„Chimera“, 28–29/12.1907, с. 90).

почва да се представя и в литературния живот, и в ежедневието като мъж. Роман Жиманд забелязва, че изборният от нея мъжки род „вероятно е не само избор на идентичност, но и на това, което Мария Коморницка приема за по-добро“. Мария Янион предполага, че „нейното биологично и естетическо отvrащение от женското и нейната „трансформация“ в мъж свидетелстват за това, че тя се превръща не само в мъж, но в хомосексуален мъж, мизогинист“. Смяната на пола, извършена от поетесата, може да е несъзнателен избор на отхвърляне на собственото, заклеено от мъжката критика тяло, а приемането на нова форма да е породено от желанието да се приспособи към наложените рамки в живота и литературата. Коморницка прекрива границите на възможното, излизайки извън собственото аз, създавайки в биографията и в текстовете си модел на полово трансгресия, а смяната на пола „става основна текстова фигура в нейните стихове“. В *Книга на иди-*

* Zimand, R. *Klucze do Marii P.O.W.* In: *Wojna i spokój*. London, 1984, p. 131.

** Janion, M. *Kobiety i duch inności*. Warszawa, 1996, p. 287.

*** Ritz, G. *Młoda Polska a transgresja płciowa*. In: Ritz, G. *Niż w labiryncie pożądania. Gender i płęć w literaturze polskiej od romantyzmu do postmodernizmu*. Warszawa, 2002, p. 115.

личната поезия (последното произведение на поетесата, написано под псевдонима Пётр Одмонец Власт) тя последователно говори в мъжки род, като така доказва трайността на извършената трансформация, но същевременно продължава мотивите от предишното си творчество:

[...] И аз съм нов, нов съм свършено!
Изцяло, пределно!
Нищо подобно преди не е било!
Пръв път на ТВОРЕЦА това се сътворило!

Нов съм...!: Нов да не бях, несъмнено
ГОСПОД БОГ не би тръгнал да ме сътворява:
Защо да се повтаря?!*

Женската литературна общност на прелома между XIX и XX век е концентрирана преди всичко върху въпросите, засягащи темите табу, които получават гласност на вълната на извършващите се социално-нравствени промени. Тяхна движеща сила е психическият бунт, свързан с дискусията върху сексуалното съзнание, чиято основа изграждат трудовете на Зигмунд Фройд и чието начало дава *Пол и характер* на Ото Вайнингер. Омаловажаването на ролята на жената съвпада с набиращото по онова време сила еманципистко движение, рушащо вековния световен ред с поддържането на женския въпрос. *Женската същност* престава да бъде ограничение, превръщайки се в „освободителка на страстта и чувствеността. Смучейки бавно отровата на плодовете на графоманията, убиваше с нея като змия“**.

Превод: Жана Станчева

* Komornicka, M. *Jestem nowy*. In: *Xięga poezji idyllicznej*. Ръкописът се намира в Музея на литературата във Варшава.

** Filipowicz, M. *Kobieta autorka w oczach czeskiej i słowackiej dziewiętnastowiecznej krytyki literackiej*. In: *Wielkie tematy kultury w literaturach słowiańskich*. – *Slavica Wratislaviensia CXXVIII*. Wrocław, 2004, p. 57.